

УДК 658.012

В. Шпильова
В. БіликV. Shpyliova
V. Bilyk

ТЕОРЕТИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

THEORETICAL CONCEPTUALIZATION OF ECONOMIC SECURITY

У статті здійснено критичний огляд теоретичних підходів вітчизняних та зарубіжних наукових шкіл до визначення поняття економічної безпеки. Згруповано загрози економічній безпеці на національному рівні та надано авторське трактування поняття економічної безпеки.

Ключові слова: економічна безпека, загрози економічній безпеці, економічні інтереси, концепція економічної безпеки.

В статье осуществлен критический обзор теоретических подходов отечественных и зарубежных научных школ к определению понятия экономической безопасности. Сгруппированы угрозы экономической безопасности на национальном уровне и представлена авторская трактовка понятия экономической безопасности.

Ключевые слова: экономическая безопасность, угрозы экономической безопасности, экономические интересы, концепция экономической безопасности.

The article provides a critical review of theoretical approaches of domestic and foreign research schools to the definition of economic security. Threats to economic security at national level are grouped and the author's interpretation of the concept of economic security is provided.

Keywords: economic security, threats to economic security, economic interests, concept of economic security.

Постановка проблеми. Глобалізація економічних відносин, з одного боку, зумовлює появу нових можливостей і додаткових екстерналій для економічних агентів та складних економічних систем, а з другого, – обумовлює необхідність формування системи дієвих інструментів захисту відкритих економічних систем від впливу зовнішніх криз, гарантування економічної безпеки підприємств і їх об'єднань, національної економічної безпеки. Більшість наукових шкіл сьогодні визнають актуальність завдання гарантування економічної безпеки суспільства і держави. Але визначення феномена економічної безпеки суспільства і держави, що надаються багатьма авторами, мають відірваний від життя декларативний характер і, як наслідок, ними висловлюються погляди, які вступають у взаємні протиріччя, що в сукупності призводить до того, що до сьогодні вітчизняна наука не має чітко сформованої концепції економічної безпеки.

Аналіз досліджень та публікацій. Особлива значимість теоретичної концептуалізації економічної безпеки в сучасних умовах підтверджується низкою фундаментальних праць вітчизняних науковців: І. Ф. Бінька, О. С. Власюк, З. С. Варналія, М. М. Єрмошенко, А. О. Заїчковського, Т. М. Іванюти, І. Г. Мішиної, Г. А. Пастернак-Таранушенка, Ю. В. Ткаченко та ін., однак відсутність єдиної концепції економічної безпеки обумовлює необхідність подальших досліджень цієї проблематики.

Метою статті є систематизація підходів до визначення поняття економічної безпеки, уточнення цього поняття в авторській інтерпретації.

Виклад основного матеріалу. Аналіз підходів до визначення поняття «економічна безпека» (ЕБ) показує, що існує три їх різновиди:

а) визначення ЕБ через інтереси (національні, державні, громадські і т. д.): це стан економіки та інститутів влади, при якому забезпечуються гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів;

б) визначення ЕБ через стійкість (національної економіки, економічного розвитку, соціально-економічної системи та ін.): наприклад, національна економічна безпека – це стан національної еко-

номіки, який характеризується стійкістю, імунітетом до впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, що порушують нормальне суспільне відтворення, підривають досягнутий рівень життя населення і тим самим викликають підвищену соціальну напруженість у суспільстві, а також загрозу самому існуванню держави;

в) визначення ЕБ через незалежність (економіки від зовнішніх ринків, вироблення економічної політики від впливу ззовні): сукупність умов і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного відновлення і самовдосконалення.

Окремі науковці економічну безпеку розглядають як складну поліструктурну науку про безпеку соціально-економічних систем різних рівнів ієрархії (особа, домашнє господарство, галузь, регіон, сектор економіки, національна економіка, світове господарство) [1, с. 45].

В літературі найчастіше зустрічаються синтетичні визначення, що спираються на певну комбінацію описаних підходів. Наведемо лише два, на наш погляд, найбільш вдалих. Наприклад, в економічній енциклопедії подано таке визначення: «економічна безпека – це стан економіки і продуктивних сил суспільства з точки зору можливостей самостійного забезпечення сталого соціально-економічного розвитку країни, підтримки необхідного рівня національної безпеки держави, а також належного рівня конкурентоспроможності національної економіки в умовах глобальної конкуренції» [3].

В наступному формулюванні приділено увагу загальному контексту, в якому реалізуються пріоритети безпеки: «національна економічна безпека – це стан національного господарства, що забезпечує реалізацію економічного суверенітету, зростання економічної сили та підвищення якості життя в умовах вимог, які накладаються участю в системі міжнародної економічної взаємозалежності і в геоекономічній структурі, що розуміється як просторово-силова структура світового господарства» [2].

Економічну безпеку як стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави, розглядають В. Шлемко, І. Білько [10, с. 8]. Взаємозв'язок економічної безпеки і соціально-політичної та національно-етнічної стійкості доводить І. Мішина, яка трактує її з боку економічних відносин, горизонтальних і вертикальних, між різними суб'єктами з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист інтересів, навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [7, с. 3].

Згідно з визначенням, яке надають Т. Іванюта та А. Заїчковський, економічна безпека – це загальнонаціональний комплекс заходів, спрямованих на постійний і стабільний розвиток економіки держави, що включає механізм протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам [5, с. 34]. Г. Пастернак-Таранушенко зазначає, що «економічна безпека – це стан держави, який забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців» [8, с. 29]. М. Єрмошенко зазначає, що економічна безпека характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери [4, с. 29].

За визначенням Ю. Ткаченко, економічна безпека – це сукупність взаємовпливу економічних інтересів і загроз, що забезпечують стійке функціонування високотехнологічних економічних структур, конкурентоспроможність і самодостатність господарюючих суб'єктів, а також сприяють підвищенню рівня і якості життя населення в контексті забезпечення національної безпеки та гарантують країні здійснення економічного суверенітету [9, с. 4].

Щоб скласти більш повну картину підходів до концептуалізації проблематики ЕБ, слід проаналізувати визначення ЕБ, що існують у зарубіжній економічній літературі:

1. Економічна безпека як умова реалізації урядом визначених цілей державної економічної політики. В разі, якщо йдеться про цілі, що відповідають певним інтересам суспільства або держави, це визначення відповідає розглянутому визначенню ЕБ через інтереси. Можлива, втім, ширша інтерпретація, пов'язана з принциповою умовою автономії суб'єктів прийняття політичних рішень. Згідно з цією інтерпретацією головне – це можливість здійснення урядом обраної ним політики, що вкладається в рамки визначення ЕБ через незалежність. Сильна сторона цього визначення – це близькість визначень національної безпеки в політичній та військово-технічній галузях, де також йдеться про вигоди (блага) та цілі. Однак це визначення має і слабкі сторони. З одного боку, це визначення має

сенс тільки в тому випадку, якщо цілі мають об'єктивний характер. З другого боку, ідея про те, що уряд повинен мати повну свободу у визначенні та реалізації економічної політики, погано узгоджується з реаліями демократичних політичних систем, невід'ємною рисою яких є реагування суб'єктів прийняття політичних рішень на імпульси, які виходять від суспільства.

ЕБ як умова стійкості (стабільності) економічного розвитку – це одне з найбільш популярних вимірювань проблеми ЕБ, яке ми охарактеризоване раніше як визначення економічної безпеки через стійкість. Однак воно ж є і одним із найбільш неоднозначних:

По-перше, сам феномен нестабільності іманентно властивий ринковій економіці; більше того, виникає питання про те, як відрізнити деструктивну нестабільність у господарській системі від креативної, яка ініціює структурну і технологічну перебудову економіки.

По-друге, перед дослідником, який обрав такий підхід, неминуче виникає дилема: чи слід обмежитися розглядом виключно економічних загроз економічній стійкості, чи враховувати також і інші загрози? Очевидно, що перший підхід суттєво звузив би горизонт аналізу, однак за умов використання другого виникає загроза безмежного розширення проблемного поля ЕБ (за рахунок екологічних, гуманітарних та інших детермінант збалансованого економічного розвитку).

2. Економічна безпека як економічний вимір проблеми міжнародної безпеки країни. При цьому підході в центрі уваги опиняються економічні умови забезпечення військово-технічних та військово-політичних пріоритетів безпеки (контроль за поширенням військових технологій і технологій подвійного призначення, контроль над джерелами стратегічної сировини тощо). Такий підхід дозволяє інтегрувати дослідження проблем ЕБ в систему пріоритетів, пов'язаних із гарантуванням національної безпеки. Однак така інтеграція означала б, що в концепції ЕБ не існує самостійного предметного поля, а сама вона відноситься не до економічної науки, а до теорії міжнародних відносин, являючи собою один із прикладних аспектів цієї теорії.

3. Економічна безпека як проблема конкурентоспроможності. В фокусі цього підходу перебуває, насамперед, проблема місця країни в торговельних та інвестиційних зв'язках з іншими країнами (так звана геоекономічна перспектива в міжнародних економічних відносинах). Найбільш спірним у цьому підході є питання про те, якою мірою конкурентоспроможність дійсно є специфічним виміром безпеки, а не об'єктом інтересів конкретних компаній і груп впливу, що прагнуть вплинути на політику уряду, вдаючись до риторики ЕБ. Крім того, якщо поняття конкурентоспроможності індивідуальних підприємств і галузей викликає чисто технічні розбіжності, то поняття конкурентоспроможності країни в цілому пов'язане з серйозними концептуальними питаннями. В цілому можна констатувати, що цей підхід користується певною популярністю серед фахівців у галузі міжнародних відносин, однак ставлення до нього професійних економістів залишається вельми критичним.

4. Економічна безпека як проблема доступу до ринків сировини і збуту. Багато в чому ця проблематика перетинається з визначенням ЕБ через стійкість, оскільки наявність доступу до відповідних ринків сприймається як важлива умова безперебійного функціонування економіки та її поступального розвитку.

Численність підходів до визначення ЕБ, їх суперечливість і невизначене поле використання (в тому числі й зв'язок з проблематикою міжнародних відносин, екології, соціології, юриспруденції тощо) обумовлюють необхідність побудови єдиної концепції економічної безпеки.

При побудові подібної єдиної концепції, насамперед, необхідно мати на увазі, що визначення ЕБ через інтереси з самого початку заперечує можливість досягнення прийнятного консенсусу між економістами, які представляють класичний і ліберальний напрями в економічній науці. Визначення ЕБ через стійкість, навпаки, не має настільки конфліктогенного характеру.

Реальна проблема полягає в тому, щоб розкрити концепцію ЕБ в термінах стійкості так, щоб не втратити її змістовних елементів, які зазвичай розглядаються при визначенні ЕБ через інтереси. Тому в процесі формулювання концепції економічної безпеки слід виділити її суттєві аспекти та розглянути їх послідовно. При цьому відповідною точкою слугує поняття загрози, яке є центральним в усіх визначеннях економічної безпеки.

Сам по собі термін «загрози» не є конвенціональним для економічної науки. Однак визначення ЕБ через стійкість і розмежування загроз та слабких сторін економічної системи суттєво спрощує завдання. Під факторами, що сприяють порушенню економічної стабільності, в економічній науці розуміються внутрішні (ендогенні) та зовнішні (екзогенні) шоки (табл. 1).

Таблиця 1

Загрози економічній безпеці на національному рівні

Джерела	Характер шоків	
	Ендогенні	Екзогенні
Економічні	Кризові явища в національній економіці, зумовлені дефектами економічної та інституціональної структури	Вплив зовнішніх криз (торговельних, фінансових) на національну економіку
Політичні	Реалізація органами влади заходів економічної політики, що дестабілізують економічну систему; вплив соціально політичних криз	Зовнішні економічні санкції з метою політичного тиску; негативний вплив політики іноземних держав

Відповідно, можна ідентифікувати і враховувати всі загрози для міжнародної та національних економічних систем, в той же час не вторгаючись у суміжні області гуманітарного знання.

Висновки та напрямок подальших досліджень. Загрози економічній безпеці являють собою ендогенні і екзогенні шоки економічного чи політичного походження, здатні викликати дестабілізацію національної або міжнародної економічної системи. Отже, економічна безпека може бути охарактеризована як стійкість економічної системи до ендогенних і екзогенних шоків економічного чи політичного походження, яка виявляється в її здатності нейтралізувати потенційні джерела шоків і мінімізувати збиток, пов'язаний із шоками, що мали місце.

Список використаної літератури

1. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О. С. Власюк ; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.
2. Економічна безпека : навч. посіб. / [З. С. Варналій та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. З. С. Варналія. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
3. Економічна енциклопедія : у 3 т. / [ред. кол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін.]. – К. : Академія, 2002. – Т. 3. – 952 с.
4. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Єрмошенко. – К. : КНТЕУ, 2001. – 309 с.
5. Іванюта Т. М. Економічна безпека підприємства : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 256 с.
6. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60 [Електронний ресурс] / Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. – Режим доступу : http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738
7. Мішина І. Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій : дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.01 / І. Г. Мішина. – Донецьк, 2007. – 235 с.
8. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : [монографія] / Г. А. Пастернак-Таранушенко. – К. : Київ. екон. ін-т менеджменту, 2003. – 320 с.
9. Ткаченко Ю. В. Теоретико-методичні засади функціонування системи економічної безпеки суб'єктів господарювання (на матеріалах промислового комплексу Черкаської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 21.04.02 / Ю. В. Ткаченко. – Черкаси, 2009. – 24 с.
10. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення : [монографія] / В. Т. Шлемко, І. Ф. Бінько. – К. : НІСД, 1997. – 144 с.

References

1. Vlasyuk, O. S. (2008) Theory and practice of economic security in the system of economic science. Kyiv, 48 p.
2. Varnaliy, Z. S. et al. (2009) Economic security. In: Z. S. Varnaliy (Ed.). Kyiv: Znannya, 647 p.
3. Economic encyclopaedia (2002): in 3 vol. In: S. V. Mochernyy (Chief Ed.) et al. Kyiv: Akademiya, vol. 3, 952 p.
4. Yermoshenko, M. M. (2001) Financial security of the state: national interests, real threats, security strategy. Kyiv: KNTEU, 309 p.
5. Ivanyuta, T. M. and Zayichkovs'kyu, A. O. (2009) Economic security of an enterprise. Kyiv: Tsentr uchbovoyi literatury, 256 p.
6. The Method for calculation of the level of economic security of Ukraine. The Order of the Ministry of economy of Ukraine from 02.03.2007 No 60 [Internet]. Available from: <http://www.me.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=97980&cat_id=38738>

7. Mishyna, I. H. (2007) Economic security in the conditions of market transformations: theses for Ph.D. in Economics: speciality 08.00.01. Donetsk, 235 p.
8. Pasternak-Taranushenko, H. A. (2003) Economic security of the state. The methodology of security. Kyiv: Kyiv econ. in-t menedzhmentu, 320 p.
9. Tkachenko, Yu. V. (2009) Theoretical-methodical principles of functioning of the system of economic security of economic subjects (on the materials of industrial complex of Cherkasy region): theses for PhD in Economy: speciality 21.04.02. Cherkasy, 24 p.
10. Shlemko, V. T. and Vin'ko, I. F. (1997) Economic security of Ukraine: essence and security directions. Kyiv: NISD, 144 p.

Стаття надійшла до редакції 08.09.2014.

Рецензент Л. Г. Чернюк, д.е.н., професор.